

A maczedoniai román nyelvjárás.

(Folytatás)

A minőségi melléknévek tekintetében, ha *nou* új többes nőnemétől elnézünk, mely t. i. a dárciai romántól kivételesen mint *greu* nehéz és *reu* rossz melléknévek nőneme az úgynevezett apocópált főnevek mintája szerint ejtegettetik, csak a fokozás módjánál akadunk eltérésre. Majdnem egy eredetű ugyan mindkét nyelvjárásban a viszonylagos ragozási szócska, u. m. az északi román nyelvben a közép fokra nézve *mai* lat. magis, a felsőre *celu mai*, *cea mai*, a déli románban pedig *ma*, *cama* (lat. quam magis?); azonban a m-román felső fok *ca* szócska, a d-román nyelvvel ellentétben, nem hagyaték ki *celu*, *acelu* mutató névmások után, pl. *nece celu mai micu omu* a legkisebb ember sem, m-románul *nece acelu ca-ma micu omu*.

Több és nevezetesebb az eltérés a mennyiségi melléknéveknél. Így mindjárt *unu* egy sarkalatos számnév nőneme mindig *una* marad, soha sem olvad le, mint az éjszaki román nyelvben, *o*-vá. Továbbá míg a d-román csak tizenegyedtől tizenkilenczig köti össze az egyeseket a tizessel *spra* lat. super vagy *spra* lat. supra előjáró segítségével, addig a m-román ezen kötésmódot folytatja még huszonegyedtől huszonkilenczig, holott az éjszaki román csak a husz és egyesek közé helyezett *si* és kötszót használ, mint minden további tizesnél. Az is megjegyzendő, hogy a sarkszámoknak úgyszólván beltermészetét tekintve, az északi román nyelvben azok egytől tizenkilenczig csakugyan melléknévié, míg a szóban levő nyelvjárásban tizenegyedtől tizenkilenczig már főnévi természettel bírnak, úgy hogy köztük és a meghatározandó főnév között okvetlenül *de* előjáró szócskának kell állnia; ellenben husz amott fő-, emitt melléknév, pl. *optspradiee muieri* tizennyolcz nő, m-románul *optspradiee di muieri*; *dóuedieci de bani* husz pénz, m-románul *vinvici pecuni*. Végül a mi a sarkszámok ejtegetését illeti, kettőtől kezdve valamenynyi sarkszám a névtámasz fölvetelével mind eset- mind nemre nézve ejtegettetik, tehát *doi* kettő, hn. *doili* nn. *dóele*, sajátító *a doiloru*, *dóeloru*; *trei* három, hn. *treili*, nn. *treile* stb., holott a d román nyelvben *unu* egy után csak még *doi* kettő, nn. *dóue*, sajátító *duoru*, és *trei* három, nn. *trele* bir némi szám- és részben esetvéznet maradványokkal.

Mellőzzük a többi fajta számneveknél előforduló csekélyebb jelentőségű sajátlagosságokat, milyen a szorzó számneveknél a *de* elhagyása, p. o. *de dóue ori patru suntu optu* kétszer négy nyolcz, m-románul *dóue ori patru* stb.; milyen némely határozatlan számneveknek az albán vagy arnauta *do*, *tido* szócskával való összetétele az ugyanazon jelentésű d-román *va* helyett, pl. *careva* valamely, m-románul *caretido*; milyen az ugyanazon határozatlan számnevek alkotásánál és összeillesztésénél oly gyakori *fia* szócskának, mint *fiacare* vagy *fiacine* mindenik, a m-románban teljes hiányzása; milyen *cineva* valaki azon különössége, mely szerint egy tagadó szócskával

való őszzszeköttetésben senki-t jelent, p. o. *cineva nu vene*, d-r. *ni-mene nu vine* senki sem jó; és más ilyenek. Mindezeket mellőzve, áttérünk a személyes és birtokos névmásokra, melyek igen érdekes sajátosságokat tüntetnek föl.

Az elsőknél mindjárt ama, nyelvtörténeti szempontból is érdekel bíró körülmény vonja magára figyelmünket, mely szerint — mint-ha a Pindus kellemes völgyeiben is hallanók bánáti és Hátszeg vidéki román embereinknek ismeretes „*mi-su banatianu*“, „*mi-su hatie-ganu*“ (bánáti, hátszegi vagyok) szólamát — a m-románok is *eu* vagy *io* mellett még *me*-t és *mene*-t is az első személyű névmás alanyesete gyanánt veszik és használják.¹⁾ Valóban mily csodálatos hív őre a nép nyelve gyakran száz meg száz, sőt néha ezer éves ereklyéinek! Mert hisz kinek ne jutna itt eszébe a latin első személyű névmás tulajdonító, vádló és szólító esete, melynek gyöke tudvalevőleg sok nyelvész, igaz, hogy mások ellenmondása mellett, egy *me* őskori alanyeset föltevésére unszolt, s mely gyökü alanyesetnek a régi olaszországi dialectusok valamelyikében mindenesetre meg kellett lennie, miután azt a középkori latinságban föléledve látjuk?²⁾

Nem kevésbé méltó megjegyzésre a birtokos névmásoknál az, hogy azok a kérdéses nyelvjárásban esetek és számok szerint ejtegettetnek, mint ez hajdanában a régi nyelvemlékek tanúsága szerint az éjszaki román nyelvben is történt, hol azonban mai nap a birtokos névmások esetvégzetei csak a nőnemnél tartották fen magokat valamennyire. Az ejtegetés pedig ímez: *amieu amea* enyém, *ateu ata* tiéd, *su sa* övé, *anostru anostra* miénk, *avostru avostra* tiétek; sajátító és tulajdonító *ameui amei*, *ateui ate*, *asui asui*, *anostrui anostrui*, *avostrui avostrei*; többes sajátító *amieoru ameloru*, *ateoru, anostroru, avostroru*.

Kitelhető pontosság és szabatoság kedvéért megjegyezzük még, hogy *insu* lat. ipse névmás a m-román nyelvjárásban az *n* betű át-helyezése folytán *nesu*, *nesa* alakot öltött, és hogy *desu*, *desa* őmaga, mely nem egyéb, mint a d-román *dinsu*-nak az *n* kihagyása által keletkezett formája, az olasz *desso*, *desa*-ra emlékeztet.

Észrevételeink sorrendjén eljutottunk a beszédrészek királyához, az igéhez, melynél viszonylag legtöbb és legnevezetesebb sajátlagossággal van teendők. Ám itt mindjárt *sum* vagyok segédige jelentő mód jelen idejének egyes számu 1. és többes 1. és 2. személye *escu* vagyok, *finu* vagyunk, *fiti* vagytok alakjaival eltér a *sum* v. *suntu* v. *su*, *suntemu*, *sunteti* d-román alakoktól; nem tekintve a kötmód jelen ideje egyes 3. személyét *fi*ba legyen, a mult részesülőt *futu*, *futa* volt, valamint az állapotjelzőt is *fundu* vagy *funda-lui* alakokkal, az éjszaki román *fiu*, *postu*, *fosta* és *fiendu* helyett. Éppen úgy *am* van

¹⁾ Láss példákat Nicolescu Mihály „*Flori de Macedonia*“ című m-román költeményeiben, pl. „*Vercolacu*“ és „*Hor'a unirei Romaniei*“ címzettekben.

²⁾ Muratori *Antiquit. Ital. t. II.* pg. 181: „*Mi Leo, qui Leotifrido nomine, videlicet venditor vendo et trado,*“ a helyett, hogy „*Ego Leo etc.*“

segédige jelentő módu jelen idejének többes 1. és 2. személye nem *amu*, *ati*, mint ez tudvalevőleg az éjszaki román nyelvben vagyon, hanem *avemu*, *aveti*, mely alakok tökéletesen *avere* lat. habere rendes igének illető személyei. Eppen úgy *voiu* akarok segédige most említett mód és idő egyes 2. és többes 1. és 2. személyeiben nem a d-román *vei*, *vomu*, *veti*, hanem *vrei*, *vremu*, *vreti* igehajlítási alakokat tünteti föl, melyekkel a régi román könyvekben is gyakrabban találkozunk és melyek, ha a jövő idő jelölésére az igének kivált utána tétetnek, annak szembeötlő latinus képet kölcsönöznek; pl. *laudá-vremu*, *laudá-vreti* dicsérni fogunk, fogtok hajlítási alakok láttára kinek nem jutna önkénytelenül eszébe a latin *laudaverimus*, *laudaveritis* stb.?

A négy rendes igehajlításnál, melylyel a román nyelv minden nyugati újlatintól eltérőleg, de a régi latinnal meg egyezőleg mai nap is bír, mindenekelőtt egyszerű és összetett igeidőket kell megkülönböztetnünk. Elsőkről megjegyzendő, hogy a jelentő módnak *sem* végzetű régmúltja a m-román nyelvjárásban már elveszett, és hogy az első vagyis történeti múlt idő, melynek többes 1. és 2. személye az éjszaki román nyelvben jelenleg majdnem egészen elavult, a m-románban most is úgy, mint a legrégebb román nyelvemlékekben, az összetett múltnál sokkal gyakoribb használatu. Utóbbiak közt a jövő idő arról nevezetes, hogy *voiu* segédige tudomás szerint az illető ige határozatlan módu jelen ideje elé vagy után tétethetvén, első esetben a m-román nyelvjárás szabályszerűleg a határozatlan módu jelen időnek nem rövid, hanem hosszú alakját használja, pl. *voiu calcá* lépni fogok, m-r. *voiu calcare*; továbbá a másik jövő időalak, mely az északi román nyelvben gyérebben, a déliben pedig gyakrabban fordul elő, és mely akként képeztetik, hogy *voiu* segédige egyes 3. személye *va* változás nélkül az illető ige kötmódu jelen ideje valamenynyi személyei elébe helyeztetik, a m-román nyelvben a *se* vagy *si* kötszót legtöbbszörre kihagyja, p. o. *va se calcu* lépni fogok, *va se calci* lépni fogsz, m-románul *va si calcu*, vagy *va calcu*, *va si calci* vagy *va calci* stb.

Legesleg felőtölőbb különösségeket azonban, tekintettel az igére, a kötmód szolgáltat. Mert elhallgatva ezen mód jelen ideje egyes 3. személyének hasonlóságát az első hajlításban a jelentő módu ugyanazon idejű és személyi alakokkal; de aztán ezen módnak ohaj értelmű többi ideit is az éjszaki román nyelv az illető ige határozatlan módu jelenével és *amu* van segédige *asi*, *ai*, *ar'*, *amu*. *ati*, *aru* ohajtó idejű alakjaival képezi, mely utóbbi alakokról a déli román nyelv mit sem tud, s azért kérdéses idők képzését *voiu* segédige aligmúlt és múltjával s az illető ige kötmódu jelenével eszközözi, pl. *asi portá* viselnék m-r. *vream si portu*, *ai portá* viselnél m-r. *vrai si porti* stb.; vagy a segédige egyes 3. személyi alakját személytelenül alkalmazván s ugyszint a *si* kötszót nem ritka szokás szerint kihagyván, lesz *io vrea si portu* vagy *io vrea portu*, *tu vrea si porti* vagy *tu vrea porti* és így tovább. Ezen így képzett igeidőket fölleljük a régi román könyvekben, valamint a szatmár- és biharmegyei románok mosta-

ni beszédében is, csak a val a különbséggel, hogy a segédige mellé nem a kötmód, hanem a határozatlan mód jelene tétetik, p. o. *io lu vreau bate* anynyi mint *io l'asi bate* én megverném, *elu a vrutu chiamá* anynyi mint *elu ar' fi chiamatu* ő hívott volna.

Mi több: fejtegetés alatti nyelvjárásunk ezen kötmódban mai napiglan fentartott egy egyszerű óhajtó időt, mely mint valószínűleg a latin kötmódu félmult maradványa, hajdan a dunán-inneni román nyelvben is megvala *re, re, re, remu, retu, re* személyvégzetekkel, a m-románban pedig jelenleg *rim, ri, ri, rimu, ritu ri* egyes és többes számú személyvégzeteket mutat föl, ugymint *si dormirim, dormiri, dormiri, dormirimu, dormiritu dormiri* ha alunnék, alunnál stb. Föltételes jelentést és nevet akarnak ugyan némelyek ezen időnek tulajdonítani, de olyatén jelentést világos, hogy csak a *si* ha kötszócska kölesönöz neki. Tetőzéseül és majdnem fölöslegéül a sok óhajtó és föltételes jelentésű igealaknak, a m-román *si* és más ilyenmü feltéti kötszók által, valamint a d-román *de* és *déca* ha kötrészecskek segélyével a jelentő mód jelen, féligmult és jövő idejét is használhatja feltételes jelentésben; utóbbi nyelvben azonban *se* lat. *si* részecske csak a kötmód jelen idejével használatos még ily értelmileg, pl. m-r. *si veniái ma de tempuriu, aflai aucè ospele teu*, ha korábban jössz vala, itt találod barátodat (veniái, aflai félm.), d-r. *de* vagy *déca veniái* stb.; d-r. *se faca elu asiá, l' asi laudá* ha így cselekednék, megdicsérném. Bizonyára feltűnik az olvasónak a hasonlóság, mely a m-román nyelvjárás e sajátsága és a franczia jelentő módu félmultnak tudvalevőleg éppen ilyetén föltételes használata közt létezik, p. o. *s'il n'étaít pas si tard, nous irions au bois de la ville.*

Tovább haladva azt találjuk, hogy a m-r. nyelvjárásban a tagadva parancsoló mód hiányzik, mely pedig a dácziai r. nyelv mind a négy ige hajlításánál az igenlővel párhuzamosan áll, u. m. igenlő *lauda, tiene, culege, fugi*, dicsérj, tarts, szedj, fuss; tagadó *nu laudá, nu tiené, nu culege, nu fugi* ne dicsérj stb. Sőt az igenelve parancsoló mód is a II. ige hajlításnál a határozatlan mód jelen idejü rövid alakjától egyszerűen az által képeztetik, hogy a hangsúly az utolsó szótagról az utolsóelőttire lép át, holott a d-r. II. hajlítás több igéiben ezenfölül még a végső *e* is szabályellenesen *i*-vé vékonyul, p. o. *taci* hallgass, m-r. *tace*.¹⁾

A mi az állapotjelzőt vagy gerundiumot illeti, meglep egyszer az, hogy rendes alakja mellett mindenütt még egy nőnemü végzettel bíró és *lui*, semmi értelemzavart vagy nagyítást avagy kisebbitést nem involváló szótaggal megtoldott formára bukkanunk, mint *batendu* vagy *batenda-lui* verving; másodsor, hogy a III. hajlításu oly igéknek, melyek történeti multjokat *si* végzettel képezik, kettős állapotjelzőjük van, egyik a határozatlan mód jelenétől szabályszerűleg, másik a történeti multtól kivételesen származtatva, pl. d-r. *rumpendu* törvén, m-r. *arupendu* és *arupsendu*.

¹⁾ J. Maximu, idéz. mű 82. l.

Utóbbi észrevételek már az eszmék társulásánál fogva is átvezetnek az első egyszerű vagy történeti *multra*, melyet úgy a déli román nyelvjárás mint a legrégebbi román beszéd is tulnyomólag használ, és mely mondott nyelvjárásban *si* s evel összekötöttesben a hanyattszó *su* szótaggal képződik akkor, ha az igetörzs egy fog- vagy *c, g* torok-mássalhangzón végződik; és úgy, hogy a nevezett mássalhangzókat netalán megelőző *n* hébe-hóba ki is hagyatik. Felvilágosításul álljon itt is egy pár példa: *includu* d-r. *inchidu* zárok, *inclisi* zártam, *inclisu* zárt; *ascundu* eldugok, *ascusi, ascusu*; *vincu* győzők, *vinsi* vagy *visi*, *vinsu* vagy *visu*, melyekhez a II. hajlításból még *manere* hálni s ennek összetetetei csatlakoznak. Kivételesen a multat *si*, a hanyattszót pedig *tu* végzettel képezi: *cocu* sütők, *copsi, coptu*; *fierbu* főzők, *fiersi, fiertu*; *figu* szarok, *fipsi, fiptu*; *frigu* sütők, *fripsi, friptu*; *arupu* szakasztok, török, *arupsi. aruptu*; hozzáadandók *facu* csinálók, *feci, faptu*, és *frangu* török, *fregi, framptu*.

Mint a fölhozott példákból láthatni, a hanyattszót *tu* szótaggal képző igék eltérőleg azoktól, melyek azt *su*-val képezik, a törzs végmássalhangzóját, habár közönségesen más rokonba változtatva, megtartják; ámde vannak kérdéses nyelvjárásunkban oly igék is, melyeknél a törzs végmássalhangzója csak a hanyattszó *su*, és nem a mult *si* végzete előtt is vettetik el, hanem aztán ez esetben a törzsnek egyes, még pedig torok-mássalhangzón kell végződnie, u. m. *tragu* huzok, *trapsi, trasu*. Összefüggésben evel jegyeztessék meg, hogy számos III. hajlítású igének, mint már fennebb észleltük, kétféle hanyattszója, vagy a mi külalakjára nézve a román nyelvben mindegy, mult részesülője van, egy *su* és egy *tu* végzetű, amaz újabb és az éjszaki román nyelvben majdnem egyedül használatos, emez pedig a régi román nyelvemlékekben valamint a m-román nyelvjárásban ma is gyakoribb, de mely az éjszaki román nyelvben már részint tisztán melléknévi, részint főnévi értelmet öltött, pl. m.-r. *direge* igazít, *diresu* és *direptu* igazított, d-r. *deresu* igazított, *dereptu* igaz; *unge* ken, *unsu* és *untu* kent, d-r. *unsu* kent, *untu* vaj. Éppen ezen nemű igéknek egy harmadik ily részesülője, mely régebben, úgy látszik, még mint olyan némileg használatban volt, ma már csak a névszarmaztatásnál fordul elő, p. o. *intielegu* értek, mai mult részesülője vagy hanyattszója *intielesu*, hajdan még *intieleptu* bölcs és *intielegutu* is, mely utolsótól származik *intielegutoriü* értő. Nem tehetjük, hogy egyúttal föl ne említsük a m-r. nyelvnek a latinhoz hasonlító ama hajlamát, mely szerint egyfelől az *ntu* részesülői végzetből egy *p* közbeszurása folytán közönségesen *mptu*-t csinál, másfelől aztán ezen utolsó végzetből az *m* betűt némelykor kihagyja, pl. m-r. *strengu* szorít, *strensu* és *stremptu* (strentu-ból) vagy *streptu*, mint a d-románban is *semtüre* vagy *sempüre* érezni, és a latinban *temptare, fractus, fictus* stb., *tentare, frangtus, fingtus* helyett.

(Vége követk.)

Dr. Szilasi Gergely.